

6. Сухомлинський В.А. Методика виховання колективу. – М.: Просвіта, 1981. – 153 с.
7. Сучасна українська енциклопедія. – «Рипол –Класик». – Т.5. - 2004. – 414 с.

С.М.Щербина

ПРОФЕСІЙНА ПОЗИЦІЯ ТА ЇЇ РОЛЬ У ВЗАЄМОДІІ ВЧИТЕЛЯ І УЧНІВ НА УРОЦІ

Автор статті освітлює вплив професійної позиції учителя на психологічний клімат уроку.

The author of the article highlights the influence of active professional position on the psychological climate of lesson.

Успішне вирішення завдань сучасної школи передбачає подальше підвищення ефективності різних форм навчання, у тому числі й уроку як основної форми організації навчального процесу. Проблема уроку завжди хвилювала і сьогодні хвилює педагогів-дослідників та вчителів-практиків. Значний доробок у розробку теорії уроку внесли Ю.К.Бабанський, В.К.Буряк, М.А.Данилов, Ю.Б.Зотов, Б.П.Єсіпов, У.Древс, Г.Векк, В.Оконь та інші. Для робіт цих дидактів характерна спроба розкрити специфічні особливості уроку.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє шукати резерви підвищення ефективності уроку в теоретичному обґрунтуванні педагогічних основ організації уроку, різноманітні методів та засобів навчальної роботи, поєднанні самостійної, відтворюючої та творчої роботи. Недоліком пошуку того часу було те, що особливості особистості вчителя та учнів, їх взаємодія в навчальному процесі, не привертала увагу дослідників.

Сьогодні є зрозумілим, що тільки особистісний підхід до проблеми уроку дозволяє знайти оптимальні шляхи підвищення його результативності в підготовці творчої особистості школяра. Багатьох дослідників хвилює питання: як у коло навчально-виховної роботи поставити особистість дитини? Як надати атмосфері уроку духу співробітництва та співтворчості вчителя та учнів?

Тому саме в останній час чимало уваги приділяється психологічним аспектам уроку, особливостям діяльності

вчителя і учнів, їх взаємодії та співтворчості на уроці. У цьому питанні відомий інтерес становлять роботи Ю.К.Бабанського, Я.О.Бодальова, Я.Я.Коломінського, Л.В.Кондрашової, Н.Д.Никандрова, О.В.Мудрика, у яких дається теоретичне обґрунтування педагогічної позиції вчителя та її ролі у взаємодії з учнями на уроці. У роботах психологів Рубінштейна С.Л., Лійметса Х.Й., Хараша А.У. та інших розкривається процес взаємодії особистостей вихователя та вихованців. Усі названі вище дослідники у своїх роботах приходять до висновку про те, що взаємодія в педагогічному процесі визнається характером професійної позиції вчителя, її активністю, цілеспрямованістю, творчим підходом до справи.

Ш.А.Амонашвілі в пошуках причин зниження інтересу школярів до навчання приходять до висновку, що такими є низька результативність уроку, що виявляється у формалізмі та догматизмі в діях учителя. За його глибоким переконанням, інтерес до навчання в учнів падає тому, що процес навчання ігнорує особистість дитини, її самостійність. Педагогіка, що не визнає інтересів, можливостей та здібностей дитини, як стверджує Ш.А.Амонашвілі, завжди буде звертатися до сили, демонстрації влади вчителя. Проблеми багатьох учителів пов'язані з тим, що, зайшовши до класу, вони бачать перед собою не особистість, що формується, а лише учня, який не вивчив урок, не слухає, заважає працювати. Діти виступають як носії знань, умінь, навичок, але не як маленькі громадяни зі своїми інтересами, бажаннями, здібностями.

Сьогодні потребує нових підходів до уроку, до організації навчально-виховної роботи. Багато дослідників вважає, що шлях до вирішення проблеми слід шукати в зміні характеру стосунків вчителя та учнів на уроці: педагогічний процес повинен стати привабливою силою для дитини (Ш.А.Амонашвілі); процесом постійного оновлення та збагачення і тих, хто виховується, і тих хто виховує (В.О.Сухомлинський); цілеспрямованою взаємодією вчителя і учнів, що передбачає формування творчої особистості з активною громадянською позицією (Л.В.Кондрашова). Загальним для всіх наведених тверджень є малювання авторів акцентувати увагу на зміні відношень у системі "учитель-

учень”, зміні характеру та стилю їхніх дій на уроці, спроба перенос акценту з активності позиції вчителя на активність учня.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє говорити про підвищення інтересу дослідників до визначення виховних можливостей професійної позиції вчителя на уроці. У визначенні показників професійної позиції немає єдності в науковій літературі, одні дослідники визначають орієнтацію (С.Г.Верхшловський), інші – “мотиваційну сферу” (Т.Шибутані); “духовний центр”, (Б.Г.Ананьєв), “систему установок” (Д.Н.Узнадзе), “спрямованість” (Л.І.Божович), “відношення” (В.М.М'ясищев) та інші.

Ми вважаємо, що активна професійна позиція – це складне особистісне утворення, яке характеризується позитивним ставленням до власної професійної діяльності, установкою та готовністю до творчої педагогічної праці, стійким способом поведінки, що базується на педагогічному такті, почутті професійного обов'язку та відповідальності, педагогічній взаємодії, стилі гуманного ставлення до учнів, потребі в самовдосконаленні.

Структура активної професійної позиції, визначена нами за допомогою теоретичного аналізу психолого-педагогічної літератури, самооцінок, експертних оцінок, тривалого фіксованого спостереження за діяльністю учителів-практиків, поєднує в собі такі компоненти:

- світоглядний (професійні погляди, переконання, цінності, принципи та готовність діяти відповідно до них);
- мотиваційний (відповідальність, професійний інтерес, бажання займатися педагогічною роботою, потреба в учительській праці);
- ціннісно-орієнтаційний (усвідомлення професійно-моральних цінностей і норм етики вчителя, віра в здібності учня, готовність прийняти його таким, який він є);
- емоційно-вольовий (витриманість, наполегливість, рішучість, самостійність, емоційна стабільність, задоволеність, почуття успіху, власної значущості);
- діяльнісний (почуття нового, творчий підхід до розв'язання професійних завдань);

- поведінковий (стиль діяльності і спілкування);
- операційний (професійні знання, вміння, навички).

До основних показників, що дозволяють говорити про рівень сформованості професійної позиції, віднесені такі: особиста та професійна зрілість; усвідомлення соціальної значущості педагогічної діяльності; свідомо дисциплінованість та відповідальність, критичність в оцінці результатів педагогічної діяльності; ініціативність та самостійність; креативність; емоційна стійкість; стійкість прояву професійної активності; зацікавленість та задоволеність учительською працею.

Ущоденній праці позиція вчителя нерідко насичена догматизмом та формалізмом, на уроці часто панівним є монолог учителя. У діях педагогів домінує трафарет: активні дії належать учителю, а учням – виконавські. У ситуації, коли вчитель диктує, а учень виконує, неможливо забезпечити нормальний психологічний клімат уроку, нормальне самовідчуття кожного учня. Оздоровлення атмосфери уроку потребує зміни позиції педагога у системі відношень “учитель – учень”. Як показали наші спостереження, моральна атмосфера уроку залежить від характеру педагогічного впливу та відповідної реакції учня на цей вплив. Вплив педагога може викликати позитивну, нейтральну та негативну відповідну реакцію учня. Однак, моральна атмосфера уроку, його результативність можливі лише за умови позитивної відповідної реакції учнів на вплив педагога. Зібрані нами дані дозволяють говорити про те, що педагогічний вплив не завжди забезпечує здоровий психологічний клімат, моральну атмосферу уроку. Педагогічний вплив як важливий показник позиції вчителя на уроці викликає позитивну відповідну реакцію учня при виконанні таких умов: новизни інформації; урахуванні індивідуальних особливостей особистості; різноманітності форм педагогічного впливу.

Ігнорування цих умов значно ускладнює позицію вчителя на уроці, тим самим негативно впливає на моральну атмосферу уроку. Зібрані нами дані свідчать про те, що студенти-практиканти та вчителі розуміють значущість уміння спілкуватися з учнями (72% від опитаних) та знаходять вихід з

складної ситуації (48% від опитаних), але вважають свої рішення завчасно без сумніву правильними, що, на жаль, негативно впливає на характер відношень у системі “учитель-учень”.

Як свідчать наші спостереження, у складних ситуаціях учителям та студентам-практикантам інколи складно вибрати правильні форми впливу на учнів. Неадекватність форми педагогічного впливу сприяє створенню конфліктних ситуацій на уроці. Позиція педагога в таких ситуаціях неоднорідна. На запропонований тест: “Як Ви будете діяти, якщо учень на Ваше справедливе зауваження відповів грубістю?” 65 % опитаних відповіли, що учневі необхідно попросити вибачення; 10% - не помітили б грубості; 6 % - надали б перевагу індивідуальній бесіді; 7 % - вирішили пригнїтити учня своєю владою; 12 % - не змогли відповісти.

Все це говорить про те, що вчителю не слід недооцінювати і такого показника педагогічної позиції, як ставлення до учня. Учителю важливо прогнозувати на уроці результати педагогічного впливу на настрій та поведінку учнів, характер сприйняття та переживань кожного учня, його ставлення до впливу вчителя. Неадекватне сприйняття учнем педагогічного впливу заважає педагогічній взаємодії на уроці, що безпосередньо відображається на кліматі уроку, його моральній атмосфері. Це відбувається тому, що часто справедливі вимоги вчителя сприймаються школярем неадекватно.

Систематичні спостереження за діяльністю вчителів на уроці свідчать про те, що виникнення конфліктних ситуацій пояснюється недооцінкою комунікативної задачі сучасного уроку. Традиційна практика, яка склалася, зобов'язує вчителя формулювати та продумувати дидактичні, виховні та розвиваючі завдання уроку, а механізми спілкування, що мають бути представлені у вигляді комунікативної задачі, все ще ігноруються вчителями під час підготовки та проведення уроку.

Важливе значення має стиль діяльності вчителя. Стиль виступає показником цілісної активності вчителя і учнів на уроці. Стиль діяльності – це стійка система дій педагога на уроці, підхід його до вирішення професіональних завдань. Від

характеру, стилю діяльності вчителя великою мірою залежить моральна атмосфера уроку. У ході дослідження була виявлена стійка залежність між кліматом уроку та характером стилю діяльності вчителя в системі відношень “учитель-учень”.

У педагогічній літературі найшли відображення різні стилі педагогічної діяльності. Так, розрізняють “проектувальний” та “ситуативний”, в основі виділення яких лежить характер мети та завдань, якими вчитель керується на уроці; “творчий” та “утилітарний”, їх сутність визначається тим, наскільки нестандартно підходить педагог до використання методів, прийомів та засобів організації пізнавальної діяльності школярів; “колективний” та “егоцентричний”, які розрізняються рівнем активності вчителя у спілкуванні з учнями, характером взаємодії з учнівським колективом і кожним учнем окремо.

Одержані дані в результаті спостережень та анкетування дозволяють говорити про зміну позиції учнів по відношенню до навчання та ступеня активності їх пізнавальної діяльності залежно від професійної позиції вчителя на уроці. Було встановлено пряму залежність між ставленням вчителя до професійної діяльності та ставленням учнів до навчання; між характером спілкування, стилем діяльності вчителя та ступенем активності учнів на уроці.

Так, опитування, проведене серед учнів 9-11 класів загальноосвітніх шкіл м.Кривого Рогу, показало, що на питання: “Чи цікаво Вам навчатися?” були одержані відповіді, які умовно можна об'єднати в три групи: а) подобається, оскільки люблю поповнювати свої знання, завжди цікавлюся новим; б) цікаво навчатися залежно від різних обставин; в) відсутній інтерес до навчання, оскільки відсутня потреба в одержанні знань. Було виявлено, що кількість учнів, що позитивно ставиться до навчання, значно перевищує число тих, хто не проявляє інтересу до навчання в тих класах, де позиція вчителя характеризується високою активністю, гуманізмом та творчим стилем діяльності. При цьому і якість знань учнів майже втричі вища, ніж в класах, де викладають дисципліни вчителі з пасивною педагогічною позицією, формальним підходом до виконання своїх професійних функцій.

Правильно віднайдений стиль взаємодії вчителя і учнів визначає емоційно-психологічний клімат уроку. В основі стилю спілкування повинні лежати моральна атмосфера, клімат ввічливості та тактовності, вимогливості та делікатності. Основу педагогічно визнаного стилю складають відношення партнерства, співтворчості та співпраці вчителя та учнів на уроці.

Характер педагогічної позиції визначається багатством особистості вчителя, його моральним, інтелектуальним та духовним багатством; різнобічність особистості вчителя, розум, його моральність значною мірою визначають те, з яким задоволенням та радістю, з якими ідеями та ініціативами учні працюють на кожному уроці, пізнаючи себе та оточуючу їх діяльність. Моральний клімат уроку значною мірою визначається справедливими вимогами вчителя до кожного учня. Діти дуже тонко відчувають ставлення педагога до них, образливе слово, недостатньо продуманий педагогічний вплив найчастіше викликають негативну реакцію з боку учнів, що накладає свій негативний відбиток на атмосферу уроку. Тому педагогічна позиція повинна базуватися на педагогічному такті. Педагогічний такт передбачає визначення міри у всьому, оскільки вчитель постійно знаходиться в ситуації, коли йому необхідно правильно оцінити настрій, інтереси, установки учнів. З урахуванням бажань, ціннісних орієнтацій учнів педагог повинен бути, з одного боку, вимогливим, а з іншого - уміти розуміти учня, своєчасно приходити до нього на допомогу, своєчасно підтримувати його.

Все викладене вище дозволяє говорити про те, що педагогічна позиція забезпечить якісно новий психологічний клімат уроку, якщо :

- перебудувати відношення в системі "учитель-учень" на принципах педагогічної взаємодії, співтворчості та співпраці;
- надати навчальній інформації не тільки суспільно-значущого, але й особистісно-значущого характеру;
- в основу спільної роботи вчителя та учнів покласти ті методи, які забезпечили б переміщення центру активності з учителя на учня.